

КОХАННЯ У ЖИТТІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Олександр КИРІЄНКО, начальник відділу з наукової роботи ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»;
Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти
НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук

*«Любовь – как цветок – ее нужно
уметь сохранять, беречь...»*

Усе прекрасне на Землі створене з любові до коханих. Величними пам'ятниками високості кохання стали довершена скульптурна постань Венери Мілоської, «Саксія» Рембрандта, усмішка Мони Лізи да Вінчі, акорди Місячної сонати Бетховена, витончені вальси, ноктюрни, прелюди Шопена, Штрауса, Софійський парк Є. Потоцького в Умані, ліричні Шевченкові рядки: «Моя ти любо! усміхнись, і вольную святую душу і руку вольную, мій друже, Подай мені», поетичні рядки Євгена Гребінки «Очи черные, очи страстные, очи жгучие и прекрасные», які ось уже третє століття лунають, навіяні закоханістю до Лижери, або ж Олесеви: «Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди: «Цілуй, цілуй, цілуй її, – знов молодість не буде!» та не менш палкі свідчення і самого Михайла Коцюбинського: «Сонечко ти моє! Ти мені світиш і грієш» або «Если великий Данте имел свою Беатриче, то пусть позволено будет мне, обыкновенному смертному, иметь свою ... любовь которой зажигает во мне огонь...»

...Тоді сім'я мешкала в якомусь селі, 11-річний хлопчина по-дитячому сильно закохався у 16-річну дівчину, яка не звертала на нього найменшої уваги. Поклавши будь-що стати великою людиною і тим завоювати серце своєї коханої, він накинувся на книжки. Невідомо, чи вдалося Михайлу справити враження на дівчину почерпнутими з книжок думками, але цілком зрозуміло, що прочитані тоді твори відіграли велику роль у його майбутньому життєвому виборі.

1880-ті рр. – один із складних періодів у нелегкому житті молодого Михайла Коцюбинського. Ціла валка неприємностей згуртувалась і грізно рушила на нього. Тут і духовний та фізичний занепад хронічно безробітного батька, що скінчився його смертю; і сліпота матері; і страшні злидні родини, коли доводилось налатувати латку на латці, зв'язувати мотуззям черевики; і розбиті здавна плекані мрії про навчання та зв'язану з ним корисну для народу роботу; і важка щоденна біганина з ранку до ночі з лекціями; і поєднані з усіма цими неприємностями фізичні недуги; і дикі наїзди жандармів з обшуками та допитами...

Мабуть, тому, хоч у цей час 22-річний Михайло мав роботу у Вінниці, яка давала більші заробітки, ніж запропонована робота домашнім учи-

телем, 18 лютого 1886 року він виїхав з Вінниці у село Михайлівку Ямпільського повіту. Він зважився покинути «захляпий город» і виїхати на село, щоб підкріпити своє кволе здоров'я. Роки бідуваль, постійні недоїдання, непевність у завтрашньому дні, «ласкава опіка жандармів», переживання за долю своєї незабезпеченої родини підточували незміцнілий організм юнака, поклали свій тяжкий відбиток навіть на його зовнішність. Уже тоді він був не тільки лисим, але й сивим, ще раніше двічі переніс запалення легенів.

За рекомендацією своїх товаришів, теж політично неблагонадійних В. Боржковського та П. Дабіжі, його запросили домашнім учителем двох синів місцевого священика Антона Мончинського.

У Михайлівці М. Коцюбинський зарекомендував себе хорошим учителем, і Мончинські ставились до нього з пошаною. Молодий учитель був тактовним і уважним у взаєминах з людьми. Тому не дивно, що коли до Мончинського приїздила молодша сестра дружини, дзигівська попівна Марія Міхневич, вона познайомилась з Коцюбинським і незабаром зблизилась з ним. Нові знайомі чимало часу проводили за спільними розмовами, часто разом читали книжки, робили прогулянки в чудовий михайлівський ліс. Із спільно прочитаних книжок Марія Федорівна пригадувала «Преступление и наказание» Ф. Достоєвського, п'єси М. Кропивницького «Дай серцю волю – заведе в неволю», «Глитай, або ж павук». Крім того, Михайло Михайлович вчив її польської мови, читаючи з нею роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем».

Наприкінці травня 1886 р. Михайло Михайлович повертається до Вінниці і з головою поринає в роботу. Але часто думками він знову переноситься до Михайлівки, де зустрів і покохав Марію Міхневич. Від'їжджаючи додому, Коцюбинський взяв у неї обіцянку приїхати до Вінниці. Про закоханість майбутнього українського письменника у Марію Федорівну свідчать його листи до неї:

5 июля 1885 г., г. Винница. «Мила, кохана Марусе! Если бы Вы знали, с какой тоской, с каким нетерпением я ожидал и до сих пор ожидаю Вас, то Вы хоть немножко пожалели бы меня и приехали бы в Винницу, не откладывая своего обещания. Мне тяжело без Вас, я хочу видеть Вас, мне, наконец, нужно видеть Вас, чтобы сказать то, чего я не могу и не хочу выразить в письме. С каждым днем становитесь Вы для меня милее,

дороже, ближче, и кто знает, что будет дальше со мною, моя хорошая, моя дорогая Маруся!

...Странное дело! тысячи мыслей, одна разнообразнее другой, толпятся в моей голове, а я ни одной из них не могу переложить на бумагу! Взволнован я очень, вот и все.

6 июля (на другой день). Жизнь моя с тех пор, как мы виделись, переменялась не многим. В общем – страшно недоволен и собой и своей жизнью. Задумал кое-что писать – да как-то не работает; лето ли мешаает, другое ли... например «что-то»... Смейтесь, Мария Федоровна! В последнее время начал мечтать. Давно подобная оказия случалась со мною, а те перь – смешно становится при одном сознании, что я, не помилованный грубою действительностью, – мечтаю! Но мне кажется, что такое состояние не долго продлится; нужно серьезно работать, да и пора ведь уже начать.

Не пишется Вам письмо. Ожидаю Вас... Вот Вы теперь, как живая, стоите пред моими глазами, и боже мой! Сколько я могу и имею Вам сказать, а как мало могу написать.

Мама и сестра – ужасно желают видеть Вас: не сделайте же всем нам неприятности своим отказом или откладываньем и приезжайте как можно скорее. Посылаю Вам книгу: читайте. Ваш навсегда М.»

22 октября 1886 г. Винница. «...Ждал, ждал от Вас письма – не дождался и пишу первый. Отчего Вы не писали? Здоровы ли Вы? Не случилось ли чего-нибудь особенного? Не забыли ли Вы и про Винницу и про меня совсем? Вот те вопросы, которые и теперь стоят предо мною, как неразгаданная загадка... Живется мне грех сказать, чтобы хорошо. Но не скажу чтобы совсем худо: бывает хуже, но редко. Тосковал бы, если бы не занимался серьезно. Днем ребята, которых я учу, а вечером или политическая экономия, или история, над которой я думаю трудиться серьезно (и уже тружусь). Часто вспоминаю о Вас и задаю себе вопрос: неужто Вы в энергию, и самостоятельность которой я до сих пор верю, смалодушествуете и откажетесь сделать шаг к независимому положению? Неужто Вы загрязните в дзыговской тине и никакие соображения и побуждения не вытянут Вас оттуда? Было бы печально, если бы пришлось утвердительно ответить на эти вопросы. Но я до сих пор не верю в возможность такого малодушия с Вашей стороны и надеюсь скоро видеть Вас в Виннице... Ваш навсегда М.»

Йй він присвятив вірші «Новорічне побажання» (на 1887 р.), «Як раннім морозом побиті квіти».

Але настав 1887 р. і приніс розчарування у першому, такому полум'яному коханні. На початку 1887 р. Марія Міхневич приїхала до Вінниці й тут аж до весни 1888 р. вчилася кравецтва в одній з майстерень. Наступного року Марія Фе-

дорівна вийшла заміж за Мальчевського, але її листування з Коцюбинським продовжувалося ще кілька років.

У грудні 1894 р. на з'їзді «Громади» у Києві М. Коцюбинський знайомиться з колишньою вихованкою природознавчого факультету Бестужівських вищих жіночих курсів Вірою Дейшою, яка походила з старовинного українського дворянського роду. Через деякий час він приїздить до Чернігова на запрошення В. Андрієвського, з яким працював у Молдавії у філохсерній комісії. Під час своїх гостин у Бориса Грінченка знайомиться з молодими учасницями чернігівських молодіжних зібрань, зустрічається з Вірою Дейшою. Віра Дейша була передовою жінкою свого часу. Вона під тримувала цікаві знайомства, брала участь у нелегальних гуртках революційно налаштованої студентської молоді. З першої ж зустрічі він захоплюється цією непересічною особистістю юної дівчини. «Прекрасний жіночий лоб, темне стрижене волосся до плечей і величезні сині очі, серйозні, що вдивляються уважно... у мене після зустрічі на душі світлий сум і радість, що є на світі такі чудові дівчата» – ось як описав свою зустріч з курсисткою Вірою Дейшею у ті роки студент, а згодом видатний російський письменник В. Вересаєв. Між М. Коцюбинським і В. Дейшею виникла симпатія, яка у наступному взаємному листуванні переросла у палке почуття.

Про те, що це були справді споріднені душі, свідчать слова Михайла Михайловича: «Я так звик до тебе, ні, це слабкий вираз, краще – так поріднився з тобою, що ти мені потрібна як повітря, як вода».

Невдовзі М. Коцюбинський знову приїхав до Чернігова. Віра Дейша влітку разом зі своєю товаришкою їде до Криму, де знову зустрічається зі своїм коханим Михайлом. Про перебування Віри Устимівни у Криму детально інформував ялтинський повітовий справник таврійського губернатора.

А вже у вересні 1896 р. Віра Устимівна повернулася до Вінниці: подружжя, яке побралосся на початку року, чекало свого первістка, майбутнього сина Юрія.

Але у першій період свого подружнього життя молодята змушені були жити окремо, спілкуючись здебільшого через листування, оскільки М. Коцюбинський продовжував працювати у Криму.

Не можна не навести уривок з листа, де видно, яких теплих слів і образів добирає кохаюче серце письменника, щоб висловити свої почуття: «Сонечко ти мое! Ти мені світиш і грієш, – пише Коцюбинський Вірі Устимівні. – Твої листи для мене – половина життя. От і нині дістав листа од тебе – і так мені добре, так легко і весело».

Взаємне всебічне порозуміння, повне єднання духовних інтересів – ось якими були роки кохання Михайла і Віри. Коцюбинський заохочує свою

кохану дружину до активної громадської діяльності, до співробітництва в журналах, щиро радіє з її перших успіхів: «Голубко моя! – писав він їй, – чи ти ще пам'ятаєш наш план щодо роботи над домашнім промислом на Україні? Я не забув – і радію кожному придбаному матеріалові. Щось ти обіцяла написати до Лисенка про матеріали та забула... А як твоя стаття про ацетилен? Чи пишеш? Мені дуже цікаво знати про це. Твої праці всіх зацікавили як у Галичині, так і тут, і я дуже радію за мою кохану авторку. Сподіваюсь, що вона колись утне щось поважне і гарне на вдивовижу усім» (з листа від 13 жовтня 1896 р.).

Період 1903 і 1905 рр. відзначений дослідниками як час безпрецедентного спаду у творчій активності М. Коцюбинського. Негативно відбилися на літературній праці й особисті негаразди. На той час у стосунках Коцюбинського з дружиною Вірою, матір'ю чотирьох його дітей, по шести роках спільного життя сталася криза, зумовлена як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми обставинами. Михайло Могилянський, котрий знав подружжя Коцюбинських від перших років шлюбу, писав: «чудесная девушка» (Віра Коцюбинська) поволі злиняла, для чого було досить причин в умовах життя глухої провінції, невсипущої праці, великої сім'ї, хвороби чоловіка, в значній мірі її засмостувала стихія «обивательства»: злиняло й почуття Михайла Михайловича». А ось як про це пише донька Ірина: «Весь тягар побутових прикростей падав на мамині плечі. Працювала зверху сил не тільки на службі, а й вдома. Уміла сполучати літературну працю як секретар, коректор і критик творів чоловіка з самою буденною чорною роботою в господарстві...»

Письменник почав шукати психологічного комфорту поза шлюбом.

Кохання Михайла Коцюбинського до Олександри Аплаксіної, його колеги по роботі у статистичному бюро – одна з найпристрасніших сторінок у житті митця. Його листи до коханої, уперше видані у 1938 р., стали бібліографічною рідкістю. 335 листів та записок до коханої – чималий том, або навіть роман у листах! У певний час М. Коцюбинський навіть думав розлучитися з дружиною і побратися з О. Аплаксіною. Проте сімейний обов'язок переважив, О. Аплаксіна пережила письменника на кілька десятків років, але так і залишилась до кінця життя самотньою.

Олександра Аплаксіна народилася 1880 р. в місті Витебрі Олонецької губ. 1887 р. родина Аплаксіних переїхала до Чернігова. Закінчивши 1898 р. із золотою медаллю Чернігівську жіночу гімназію, вона деякий час заробляла приватними уроками в маєтку поміщика Корчака-Котовича в Городнянському повіті Чернігівської губернії. Але цих заробітків бракувало, й 1901 р. О. Аплаксіна влаштувалася на службу на книж-

ковий склад Чернігівської губернської земської управи. 1902 р. Олександра перейшла до іншого підрозділу управи – новоствореного Оцінно-статистичного бюро, де служив Михайло Коцюбинський, і невдовзі привернула до себе увагу такої ліричної натури, якою був Михайло Михайлович, натури, що прагнула нових злетів почуттів.

У перші роки служби в Оцінно-статистичному бюро він пережив захоплення іншою працівницею – Вірою Божко-Божинською. Проте невдовзі це короточасне захоплення поступилося місцем тривалому й глибокому почуттю до Олександри Аплаксіної, під знаком якого минуло останнє десятиріччя життя письменника.

Особисте знайомство 38-річного письменника з молодшою на 16 років Олександрою відбулося 1902 р. на вечірці в Солонин: господарі представили Коцюбинському його майбутню співробітницю. Перший рік їхні стосунки були суто робочими. На другий рік він почав приділяти їй більше уваги, ніж іншим співробітницям, і невдовзі, на початку 1904 р., виявив своє почуття до неї. Не зустрівши відповіді, він написав Олександрі записку з оспівченням: «Не сердитесь на мене. Я винуват тільки в том, что Вас люблю, горячо и искренне». О. Аплаксіна відповіла відмовою: хоча М. Коцюбинський уже тоді подобався їй, вона сумнівалася в щирості його ставлення. Відмова зачепила Коцюбинського. Проте спонтанна симпатія Аплаксіної до Коцюбинського переросла в усвідомлене почуття: «Не выдерживаю и пишу Вам. Ведь я не могу ни повидаться с Вами здесь, ни поговорить. А, между тем, если бы Вы знали, как мне необходимо это, какую потребность я чувствую видеть Вас, слышать Ваш голос, быть вблизи Вас» (*зрудень 1905 р.*).

Побачення відбулося увечері 3 січня 1906 р. Коцюбинський і Аплаксіна гуляли містом і вперше говорили про взаємні почуття. Відтоді їхні побачення стали регулярними і відбувалися, зазвичай, у місті або на природі за містом; зрідка – вдома в Олександрі, коли там більше нікого не було. Уривчасті побачення, гострота щастя від зустрічей (письменник зізнався, що з кожного побачення повертається буквально п'яний від щастя), радість очікування і згадування. Залежність від невблаганних суто зовнішніх чинників, передусім від погоди. Холод, дощ сприймаються як особисті вороги.

Буденні куточки сіренького провінційного однопверхового Чернігова, вулиці, якими скільки ходжено, оживають, набувають світлості у променях палкого почуття: «Я все же счастлив бесконечно, зная, что ты меня любишь... 40 минут я ждал, стемнело, и я потерял надежду увидеть тебя. Пошел к твоему дому, увидел только мягкий свет лампы из-под голубоватого абажура, гардины и больше ничего...»;

Коцюбинський мав намір піти з родини, поборитися з коханою й виїхати з Чернігова. Хоча закохані тримали своє особисте життя в таємниці, проте вже невдовзі воно стало предметом пліток на службі, й у травні 1907 р. Віра Коцюбинська одержала анонімного листа, з якого випливало, що чоловік їй зраджує.

Сторож статистичного бюро, коли Михайла Михайловича не було на роботі, приніс лист від Аплаксіної додому і вручив дружині. З цим листом Віра Устимівна прийшла до матері Олександри, прочитала їй листа та попрохала матір вплинути на свою доньку, погрожуючи, що не зупиниться ні перед чим, аж до вбивства тощо. При тому сказала, що особисто із О. Аплаксіною розмовляти не буде, бо дівчина минулого року зухвало відповіла на її записку про анонімний лист.

Відбулося з'ясування стосунків, М. Коцюбинський не наважився залишити родину: «Не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму – этот конфликт между долгом и чувством».

І хоча письменник й обіцяв дружині порвати з О. Аплаксіною, проте цього не сталося. Почуття М. Коцюбинського до Олександри взяло гору, й вони відновили побачення. Так тривало чотири роки – до останньої хвороби Михайла Коцюбинського, під час якої він і Олександра вже не бачилися. Прикутий до ліжка письменник плекав надію на зустріч зі своєю коханою Олександрою по швидкому одужанні, але цим планам не судилося здійснитися.

Смерть Коцюбинського стала важким морально-психологічним випробуванням для Олександри Аплаксіної... З-поміж тих, хто проводжав письменника в останню дорогу, була і вона, його Шурочка. Випав ясний квітневий день, цвіли яблуні. Вона трималась осторонь його рідних і близьких. Проте принесла віночок із цвіту яблуні і попросила приятельку покласти його біля чола коханого. В одному з перших листів до Шурочки М. Коцюбинський писав: «Цветут яблони. И солнце уже взошло и золотит воздух. Так тепло, так радостно. Птицы щебечут над голубым небом. Я машинально срываю цвет яблони и прислоняю холодный от росы цветок к лицу. Розовые лепестки от грубого прикосновения руки сипаються и тихо падают на землю».

Унаслідок пережитого стресу у Олександри Іванівни погіршився зір. До скасування земських установ (1918) вона не полишала праці в Оцінно-статистичному бюро земства. Вийшовши у відставку, того ж року переїхала до Одеси, – ймовірно, сподіваючись емігрувати. Однак від'їзд за кордон через невідомі причини не відбувся, й Аплаксіна до 1921 року залишалася в Одесі, де завідувала столом особового складу Раднаргоспу, а відтак повернулася до Чернігова. Унаслідок перенесеної побутової травми вона остаточно втра-

тила зір. Лікарі заборонили їй працювати й прописали суворий режим. Від тоді Аплаксіна жила на утриманні сестри Зінаїди та її дітей, – вірна своєму почуттю до Коцюбинського, власної родини вона не створила. У 1926–1938 рр. Олександра Аплаксіна мешкала в Москві, де працювала її сестра, а з 1938 р. – знову в Чернігові. На довгі роки її самотньою розрадою стали музика й література (домашні й знайомі читали їй уголос, до того ж вона опанувала шрифт Брайля), а також листування (писала листи власноруч наосліп).

Публікація листів Коцюбинського (1938) привернула до Аплаксіної громадську увагу. Нею заопікувалася родина брата Михайла Коцюбинського Хоми, який із 1934 р. очолював музей Коцюбинського в Чернігові. Завдяки Хомі Коцюбинському Аплаксіна стала бажаною гостею музею, виступала перед екскурсантами, спілкувалася з приїжджими літераторами й науковцями. Зустрічі з нею шукали журналісти й дослідники творчості Коцюбинського.

Коли він помер, їй було лише 32 роки, але більше нікого вона не кохала.

«Не варто нічому дивуватися, адже він був живою людиною і нічого людське не було йому чуже...», – скаже згодом про М. Коцюбинського його лікар Аркадій Утевський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: Нарис життя і творчості / Н. Л. Калениченко. – К. : «Дніпро», 1984. – 189 с.
2. Коцюбинская-Ефименко З. Ф. Крым в жизни и творчестве М. М. Коцюбинского / З. Ф. Коцюбинская-Ефименко. – Симферополь: Крымиздат, 1958. – 126 с.
3. Коцюбинська І. М. Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського / І. М. Коцюбинська. – К. : «Дніпро», 1965 – 202 с.
4. Куп'янський Й. Я. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського / Й. Я. Куп'янський // АН УРСР. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1965. – 587 с.
5. Михайло Коцюбинський. Листи до Олександри Аплаксіної / Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Інститут критики; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці / Алли... Дибі (підгот. текстів), Володимир Панченко (упоряд.). – К. : «Критика», 2008. – 639 с.
6. Потупейко М. М. Михайло Коцюбинський: Ранній період життя і творчості / М. М. Потупейко – К. : Рад. письм., 1964. – 183 с.
7. Спогади про Михайла Коцюбинського / Упоряд. М. М. Потупейко. – К.: Рад. Школа, 1962. – 432 с.
8. Я так поріднився з тобою (Листи М. Коцюбинського до дружини) // Упоряд. : О. І. Єрмоленко та ін. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 392 с.